

FAÁR TAMARA

A MOZI A FALUSI TÁRSADALOMBAN

A Bíráló Bizottság tagjai:

Dr. Báráth Dániel, Dr. Bali János, Rózsa Sándor

*

BEVEZETŐ

A hagyományos falusi társadalmak modernizációjának, urbanizációjának kérdéskörét már sok aspektusból vizsgálták a kutatók. Közelítettek a gazdasági, a társadalmi oldal felől, megvizsgálták a migrációs és infrastrukturális átrendeződéseket és ezek hatásait. A tradicionális kultúrát felváltó vagy átalakító tömegkultúráról azonban kevés szó esett a néprajzi szakirodalomban. A tömegkultúra megjelenése és térhódítása, valamint magának a szórakozásnak a strukturális átalakulása kevésbé kutatott terület. Dolgozatomban nem szeretnék semmiféle értékítéletet mondani egyik vagy másik forma mellett, csupán arra a folyamatra szeretném felhívni a figyelmet, mely a XX. század elején kezdődött, napjainkban is tart és vélhetőleg hasznos információkkal szolgálhat a modernizációs folyamatok megértéséhez, modellezéséhez. Dolgozatom témája a mozi, de remélem a téma túlmutat önmagán és egyéb társadalmi, kulturális és gazdasági viszonyok átalakulásának szemléltetésére is alkalmas.

Szabadidő alatt a szociológiában használatos *leisure time* fogalmát értem, ennek megjelenése és elterjedése falun történelmi folyamat eredménye, mely viszonylag gyorsan ment végbe. Természetesen ezek a változások szoros összefüggésben állnak az ebben az időben lezajlott társadalmi, gazdasági és életmódbeli változásokkal. Bár a tömegkultúra és a 'leisure time' értelemben vett szabadidős formák már több évtizede a falusi társadalom részei, a kutatás meglehetősen mostohán bánt a kérdéskörrel. Erősen tartja magát az a néprajzi felfogás, hogy a vizsgált jelenségek körébe a szabadidő problémásan illeszthető be (főként, ha az a tömegkultúra elemeit is hordozza).

A paraszti közösségek munkaideje és a XX. század elején a nagyvárosokban kialakult munkaidő merőben eltér egymástól. A hagyományos paraszti kultúrában, ahol a munka határozza meg az egész életforma alapját, a munkával és a nem munkával töltött idő nem válik el élesen egymástól. A kutatók egyetértenek abban¹, hogy modern szabadidőről ezekben a közösségekben nem beszélhetünk, hiszen a szabad napokat (mint például a vasárnap vagy ünnepnap) vagy a társadalmi kapcsolatokat ápoló szokásrend vagy a szakrális idő töltötte ki. A néprajzi kutatás ennek fényében nemigen adott helyet a szabadidő (leisure time) kutatásának, mivel a parasztok nem rendelkeztek vele: illetve csak a free time-ként definiált szabad idő² állt rendelkezésükre. Ez azonban az egyéni döntések szabadságát nem foglalta magában. Ez egyfelől igaz is, másrészt viszont számos olyan elem megjelent a paraszti kultúrában a XX. század első felében, amely a leisure time meghonosodását feltételezi. Az első világháborút követő években, évtizedekben a paraszti kultúrában is hamar népszerűvé váltak a tömegkultúra városban már korábban megjelenő olyan elemei, mint például a futball vagy a mozi. Az egyre differenciáltabb szabadidő felfogásnak köszönhetően a néprajzi kutatás számára is érdekes lehet a probléma. Mind a tömegszórakozási formák, mind a szabadidő megjelenése viszonylag új és gyorsan lezajló folyamatokat indított el a hagyományos társadalmakban, melynek vizsgálata még recens anyagból is végezhető.

Ezen dolgozat keretei között csupán a mozizás kezdeti korszakával, a magyar némafilmes korszakkal foglalkozom, főként a mozik falusi meghonosodására fektetve a hangsúlyt.

A SZABADIDŐ FOGALMA

Az ipari forradalom által elindított változásoknak köszönhetően a nem munkával töltött idő mennyisége rohamosan emelkedett. A hagyományos időfelfogást, amely a munka köré szerveződött, így felváltotta egy szabályozott, monoton időfelfogás. A tradicionális paraszti társadalmakban az idő folyását az elvégzendő feladat strukturálja. A munkaidő nem folyamatos (hiszen aratás közben is megállnak pihenni), a munkával és a nem munkával töltött idő nem válik szét élesen. Az ipari társadalmakban azonban a munkát idővel mérik, és már nem az elvégzendő munka áll a

1 Vö. GRANASZTÓI, 2000. 109.

2 A szabadidő – szabad idő problematikájáról ld. FUKÁSZ, 1974.

középpontban, hanem annak időbeli értéke³. Az idő így pénzzé válik, ami a polgári társadalom legdominánsabb alappillére. Mivel a munka helyszíne és az otthon fokozatosan elválik egymástól (nem úgy, mint a paraszttársadalomban, ahol egy háztartás egy munkaegység is egyben), az idő sajátos, elkülöníthető szakaszokra bomlik. Ez a változás természetesen nem egyik percről a másikra zajlott le, hosszú folyamat volt míg a munka ritmusa és az általa szakaszolt idő (munkahét, szabadnapok) kialakult. Ezek a változások főként a városi társadalmakat érintették, de a XX. század első felére már a paraszti közegben is kialakult a szabadidő fogalma. Kérdés azonban, hogy mit is tekintünk szabadidőnek.

A szociológiában többfajta társadalmi időt is elkülönítenek. FALUSSY Béla⁴ például az időfelhasználás szerkezetén belül három nagy funkcionális egységet állított fel. Az elsőben a biológiai létfenntartásból adódó fiziológiai szükségletek (mint például az alvás, evés, testi higiénia stb.) tartoznak. A második csoportot a társadalmi létből levezethető kötelezettségek (pl.: munka, tanulás, közlekedés stb.) teszik ki, míg a fennmaradó idő tekinthető tulajdonképpen szabadnak. Történetileg a szabadidő a munkán nyert időt jelenti, amely eredetileg a fizikai fáradtság regenerálására szánt időt jelölte. Később, a XX. század közepe felé vált egyre inkább tartalommal telítetté.

A szociológiai kutatásokban gyakran használt „leisure time” kifejezést leginkább „szabadidőnek” fordítják, és azt az időt jelölik vele, ami a munkaidőn vagy a rendszeres – állandó kényszerű elfoglaltságon kívül fennmarad. Az idő ilyenfajta kettéválasztását nem a szociológia, hanem a kapitalista iparosodás tette meg; de az elkülönítés így is számtalan ellentmondást hozott magával. Sok munkás a munkaidő leteltével is dolgozott. Ezért a leisure time mindenképpen olyan tevékenység idejét jelöli, amely a munkatevékenység utáni periódusban zajlik, de nem feltétlenül tétlen, viszont mindenesetre improduktív⁵.

Thorstein VEBLEN⁶ volt az, aki a free time és a leisure time kifejezést kettéválasztotta A dologtalan osztály elmélete című munkájában. A free time megjelölést használta minden nem munkával töltött idő elnevezésére,

3 GRANASZTÓI, 2000. 104.

4 FALUSSY, 2004. 10.

5 SOMLAI, 1975. 10.

6 VEBLEN, 1975.

míg a leisure time-nak árnyaltabb jelentéstartalmat tulajdonított. Ez utóbbi fogalom alatt a megtervezett, minőségi szabadidőt értette, melyben benne van a szabad választás lehetősége is⁷. Ez utóbbi azért nagyon fontos, mert a paraszti szabadidő töltés meghatározó jellege a kötöttségben, és a társas jellegben nyilvánul meg. Ily módon a leisure time kifejezésbe a legtöbb forma (például a népszokások) nem fér bele.

A szabadidős tevékenységeket sokan sokféleképpen csoportosították. A magyar kutatásban FALUSSY Béla⁸ hat tevékenységcsoportot különböztet meg a szabadidőn belül. Ezek a következők:

1) társas tevékenységek

(pl.: beszélgetés, vendégeskedés, tánc, játékok stb.)

2) tanulás/önképzés

(pl.: szervezett iskolai vagy tanfolyami képzés, szakmai vagy politikai képzés stb.)

3) otthoni szabadidő

(pl.: olvasás, rádiózás, TV nézés, kézimunka, rejtvényfejtés, öntevékeny művészeti elfoglaltságok stb.)

4) tömegkulturális intézmények látogatása

(pl.: moziba járás, színház, múzeum látogatása, sportrendezvények megtekintése stb.)

5) szabad mozgás, sport

(pl.: séta, városnézés, kirándulás, strandolás, horgászat, sportolás stb.)

6) egyéb tevékenységek

(pl.: vallásos tevékenységek, kocsmázás)

A sokféle csoportosítás és a terminológiai zűrzavarok feloldása végett (a szabadidőt gyakran keverik a szórakozás fogalmával) Norbert ELIAS és Eric DUNNING⁹ megalkották a szabadidős tevékenységek tipológiáját. A szerzőpáros szerint a szabadidő és a szórakozás funkcióját a kutatás eddig tévesen értelmezte, hiszen mindig a munkából kiindulva keresték jelentéstartalmát. A funkció így nem más, mint a munka során

---

7 TIBORI, 2002. 67.

8 FALUSSY, 1983. 106.

9 ELIAS - DUNNING, 1989. 123-171.

felgyülemlett feszültségek levezetése, amely két ponton is helytelen. Egyrészt erre a legjobb megoldás a pihenés lenne és nem az aktív szabadidőtöltés, másrészt a szabadidős tevékenységek legtöbbje maga is feszültségkeltő rítussal jár (pl.: egy focimeccsen való szurkolás). Ezért szerintük a szabadidős tevékenységeket társadalmi jelenségekként kell kezelni, „amelyek szoros összefüggésben vannak a nem szabadidős aktivitásokkal, de nincsenek annak alárendelve¹⁰.” Tipológiájukat ennek tükrében a következőképpen alakították ki:

1) Rutin szabadidős cselekvések

- a) biológiai szükségletek kielégítése, testápolás
- b) háztartási és családi rutintevékenységek

2) Önfejlesztés, örömszerzés időszakos szabadidős tevékenységei

- a) társadalmi munka
- b) komoly otthoni munka (elvégzéséhez tanulmányokat is folytat. Pl.: rádióamatőr)
- c) hobbyszerű otthoni munka (pl.: bélyeggyűjtés)
- d) vallási tevékenységek
- e) esetleges, önkéntes tájékozódási és ismeretszerző tevékenységek (pl.: olvasás, politikai műsorok hallgatása)

3) Szórakozási tevékenységek

- a) tisztán a szociabilitást szolgáló tevékenységek (pl.: esküvő, temetés, bankett, családi összejövetelek)
- b) mimetikus¹¹ és játéktevékenységek (pl.: szervezett vagy kevésbé szervezett tevékenységek résztvevője vagy nézője: színház, futball, mozi, hegymászás)
- c) multifunkcionális, kevésbé specializálódott, rutinmentes tevékenységek (pl.: utazás a szabadság alatt, napozás, sétálás)

A SZABADIDŐ TÁRSADALMI FELTÉTELEINEK KIALAKULÁSA

A polgárság kialakulásának története szorosan összefügg a szabadidő fogalmának megjelenésével is, de a két folyamat korántsem párhuzamos. A magyar szakirodalomban ezen folyamat rövid összegzését JÁNOSI

10 GRANASZTÓI, 2000. 110.

11 Fő jellemzője, hogy olyan érzelmeket hív elő, mely a hétköznapi életben csak ritkán vagy elfojtottan jelenik meg.

György adja a szórakozásról szóló rövid monográfiájában¹².

A XIII. században már kezdetét vette az a társadalmi és gazdasági folyamat, mely az ipar és a kereskedelem kibontakozásával, a pénztőke fejlődésével egy új társadalmi rend alapjait teremtette meg. A XIII. és a XVI. század között azonban a különböző szabadidős formák - RIESMAN terminológiájával élve - még erőteljesen „tradíciótól irányítottak”¹³. Ez azt jelenti, hogy az egyéni cselekvést a társadalmi normák határozták meg, a kultúra alapvető funkciója pedig nem az individuális képességek fejlesztése, vagy az egyéni intellektuális szükségletek kielégítése, hanem a tradíciókban rögzült viselkedésminták átadása volt. A szabadidős formák (a mai terminológiával ellentétben) a mindenkori kollektív normarendszerekhez igazodtak, az egyéni választás lehetőségét pedig csírájában sem tartalmazták.

A XVI-XVII. században a merkantilista gazdaságpolitika, a külső piacra orientált távolsági kereskedelem, és ezzel párhuzamosan a belső ipar fellendülése indította meg azt a változást, mely erőteljes társadalomformáló szereppel bírt. Ebben a korszakban már megmutatkoznak azok az „individualizációs tendenciák”¹⁴, melyek mind a kultúra, mind a szabadidő szerkezetváltozását megindították. A társadalmi újratermelés privatizációjának köszönhetően létrejött a magánélet alapja, melynek középpontjában az egyéni gazdálkodás állt. Ugyancsak erre a korszakra tehető a kultúra termékeinek piaci áruforgalomba történő bekapcsolódása¹⁵. Jól megfigyelhető ez a változás például az irodalomban (a korábbi arisztokrata mecénásokot a társadalmi előfizetés váltja fel), a színházban (a színház a fejedelmi és főúri udvarokból a vegyes összetételű nép számára is elérhetővé vált), a zenében és a képzőművészetben is. A XVIII. századra a képzőművészeti alkotások már nemcsak az udvar és az egyház szűk közönségének, hanem a múzeumot, szalonokat látogató, fizetőképes polgári rétegének is szóltak.

A korszakban végbemenő folyamat (mely a középkori kultúra osztályhatárait némiképp elmosta) a kultúra társadalmi funkcióit is átalakította. Az individualizációs tendenciák felerősödésével, amely párhuzamos

12 Vö. JÁNOSI, 1986.

13 JÁNOSI, 1986. 213.

14 JÁNOSI, 1986. 215.

15 Vö. HAUSER, 1980. 9-10.

a tőkés termelési mód kibontakozásával, Riesman szavaival élve a „belülről irányított” karakertípus jelent meg. Ez egyfajta válaszreakció volt a megváltozott társadalmi helyzetre (növekvő mobilitás, a szociális körülmények állandó változása stb.), mivel az állandó változások olyan karakertípust kívántak, amely alkalmazkodni tud az új létforma új kihívásaihoz. „A szigorúan előírt normák szerepét fokozatosan egy „belső pszichológiai iránytű” vette át, amely – utat nyitva az egyéni kezdeményezőkézség kibontakozása előtt – az individualizált karakter külső tájékozódását és önálló döntéseinek megalapozását szolgáltatta¹⁶.” Így a XVIII. századi kultúra alapvető feladat már nem a normarendszer rögzítése és hagyományozása volt, hanem olyan új értékek megmutatása, mely a belső választásokban irányadóak lehetnek. Ehhez természetesen kellett az is, hogy a kulturális javak egyben piaci termékek is legyenek, hiszen így az áruforgalomban az egyénnel mint individuummal kerültek szembe, akinek személyes fejlődés és intellektuális szükségleteinek kielégítését szolgálták.

Mindezen változások és folyamatok elvileg megteremtették azokat a körülményeket, melyek során a szórakozás - mint a belső személyes szükségletek kielégítésére szolgáló szabadidős forma – önállóvá válhatott volna a polgárság körében. A parasztság hagyományos életformájában a kellemes időtöltés lehetősége sokáig alárendelt szerepet játszott, de a polgárság életmódja elvileg nem zárta ki a szabadidőt. Gyakorlatilag azonban a szórakozás mégsem tudott önállóvá válni, mégpedig a protestáns etika miatt. A polgári magánélet feltételei ugyan kialakultak, de a privátszfé-
ra központjában ekkor még a magángazdaságok álltak: a haszonelvűség alapelvvé vált. A protestáns aszketizmus¹⁷ teljes mértékben leszűkítette a fogyasztást, hiszen a tőkeképzést a takarékoság által látta megvalósíthatónak. „Így a protestáns etika a szórakozást mint az idő és az anyagi erőforrások pazarlását kizárta a mindennapi élet tevékenységrendszeréből¹⁸.” A társadalmi termelés privatizálódása így megteremtette ugyan a szórakozás önállóvá fejlődésének lehetőségét, de a protestáns etika szelleme ugyanakkor el is zárta fejlődésének útját.

A polgári forradalmakkal az individualizációs tendenciák még inkább felerősödtek. A szabadversenyes kapitalizmus és a polgári liberaliz-

16 JÁNOSI, 1986. 223.

17 Vö. WEBER, 1982. 230-290.

18 JÁNOSI, 1986. 227.

mus ugyan megteremtette az esélyegyenlőség alapjait (szociális felemelkedés, a mobilizáció útja mindenki számára nyitott volt), de valójában ennek gyakorlati megvalósítása akadályba ütközött. A korszakban a társadalmi-gazdasági erőviszonyok egyre határozottabban elkülönültek; a polgári társadalomban is hierarchikus tagozódás mutatkozott meg.

A legjobb helyzetben az ipari, kereskedelmi és pénzarisztokrácia volt, őket követték a versenyben ugyan alulmaradt, de önálló gazdasággal rendelkező kispolgárok, szociálisan a legrosszabb helyzetben pedig a proletarizálódott munkástömeg volt.

A szabadidős kultúra ennek tükrében a különböző szociális csoportoknál más és más jelleget öltött. A nagypolgárság nemcsak a gazdasági, hanem a kulturális életben is fölénybe került, és olyan szellemi életet alakított ki magának, melyre később az elitkultúra épült. Ugyanakkor a szabadidős formákat tekintve még mindig nem beszélhetünk önállósulásról, hiszen olyan posztfeudális elemek jelentek meg a nagypolgárság szórakozási szokásainak rendszerében, amely a középkor reprezentatív nyilvánosságát¹⁹ jellemezte. A szabadidős elfoglaltságok ideológiai jelentéstartalmat vettek fel, ezzel pedig a pénzarisztokrácia társadalmi, gazdasági és politikai hatalmát jelenítették meg. A kispolgári réteg szintén nem tudta önállósítani a szabadidőkultúrát. Ennek oka egyrészt az, hogy szabadidejük minden részét a létfenntartás uralta, másrészt a „belülről irányított” karaktertípusnak megfelelően mindennapjaikat még mindig a puritán utilitarizmus alapelvei határozták meg²⁰. Harmadrészt a kispolgárság erőteljesen másolta a nagypolgárság szokásait, így az elitkultúra minden eleme követendő mintává vált számukra. A munkástömegeknél a szórakozás önállóvá válásának esélyei sem voltak meg. Ez főként a kizsákmányolásnak, a munkaidő fokozódó növekedésének köszönhető, mely a szabadidőt minimálisra csökkentette, így a fennmaradó magánidő leginkább fizikai és szellemi regenerálódásra szolgált. Emellett azonban a munkásréteg egy sajátos „kulturánélküliséggel” is bírt. Egyfelől elszakadtak a hagyományos paraszti társadalom tradícióitól, másfelől szociális helyzetük az új polgári kultúrától is megfosztotta őket. Így nem rendelkezhetek olyan kulturális mintákkal, amely a szabadidő tartalmas eltöltésében útjelző lehetett volna. Megmaradtak azon formáknál (pl.: alkoholizmus), amely

19 A reprezentatív nyilvánosságról ld. HABERMAS, 1971.

20 JÁNOSI, 1986. 237.

a gyors és intenzív kikapcsolódás látszatát keltették. Ezek a formák, bár látszólag a kellemes élmények megszerzését célozzák, csak nagyon szűk értelemben tekinthetők szabadidős tevékenységnek, hiszen bennük nem a szabad választás, hanem a szociális kényszer fogalmazódik meg²¹.

A szórakozás végleges önállóvá válása így csupán a szociális helyzet kiegyenlítődéssel és a nagyvárosi tömegek kultúranélküliségének felszámolásával jöhetett létre. Ez a folyamat a XIX. század végén kezdődött, az állami beavatkozások felerősödésével, a „kívülről irányított karaktertípus” megjelenésével és a polgári tömegkultúra kialakulásával összhangban.

A XIX. század végére már nyilvánvalóvá vált, hogy a polgári fordalmakkal elérni kívánt egyenlőség eszméje nem valósulhatott meg. A gazdasági, társadalmi és szociális feszültségek enyhítésére állami beavatkozás volt szükséges, így az állam a védelem, a kárpótlás és a kiegyenlítés feladatát is magára vállalta²². A feszültségek részleges feloldásának következtében a „belülről irányított” karaktertípus zártságát kezdte felváltani a „kívülről irányított” karakter, mely számára „a társadalmi konformitás orientációs pontjait már nem a belsővé vált és standard életelvként megfogalmazott általános értékek, illetve normák, hanem a szociális környezet szubjektív tényezői – a család, a kortárs csoport, a munkahelyi, baráti közösség tagjai és a tömegkommunikációs eszközök anonim informátorai – biztosították²³.”

A szabadidő önállóvá válásának feltételei (állami beavatkozás felerősödése, a kívülről irányított karaktertípus megjelenése és a polgári tömegkultúra kibontakozása) a századforduló tájékán valósultak meg. Az a kulturális bázis, amely mindenki számára elérhető lett volna, tulajdonképpen már a polgári fejlődés kezdeteire visszanyúlik, de csak a XIX – XX. század fordulóján vált meghatározóvá. Ennek oka egyfelől az, hogy ekkor váltak tömegessé, mindenki számára elérhetővé a kulturális termékek, illetve ekkor alakult ki az a fizetőképes kereslet, amely a nagyvárosi tömegeket is bekapcsolta a kulturális javak áruforgalmába. A polgári tömegkultúra segítette áthidalni azt a kultúra nélkülséget, amely a városi munkásréteget oly sokáig meghatározta. Olyan elemekkel bővül a szabadidős tevékenységek sora, mely „új kulturális mintákat és orientációs pontokat biztosítottak

21 JÁNOSI, 1986. 240.

22 HABERMAS, 1971. 212.

23 JÁNOSI, 1986. 244.

a társadalmi érintkezés, a művelődés és a szórakozás területén a hagyományos kultúrától megfosztott alsó rétegek számára²⁴.”

A KORAI MOZIK KUTATÁSTÖRTÉNETE

A magyarországi mozitörténetről összefoglaló monográfia sem a filmtörténetben, sem más tudományágakban nem született, ám regionális feldolgozások, illetve a mozit mint intézményrendszert is érintő, de alapvetően másra fókuszáló áttekintések már napvilágot láttak. A korai mozik, vagy ahogyan a korszakban hívták, a mozgófényképüzemek története több irányból is feldolgozásra került. Alapvetően három diszciplína közelített a témához: a filmtörténet, a helytörténet és a (film)szociológia. Előbbi kettő esetében inkább hangsúlyosabb a történeti, leíró megközelítés, míg a filmszociológia a társadalmi vonatkozásra helyezi a hangsúlyt.

A filmtörténeti írások teljeskörű felsorolása ezen dolgozat keretei között aligha lehetséges, viszont nem tekinthetők el néhány, a mozitörténeti vizsgálatokban is rendkívül hasznos korabeli munka érintőlegesen számbavételétől. Itt szeretném hangsúlyozni, hogy elsősorban olyan munkákat hozok fel példaként, melyekben a mozi mint intézmény kerül említésre, ám a korszakban jelentős, de a témát tekintve ebben az esetben irreleváns filmelméleti és filmesztétikai művek (gondolok itt például Balázs Béla filmelméleti munkásságára vagy Hevesy Iván írásaira) említésétől eltekintek.

Az első magyar filmkönyv 1911-ben jelent meg, de ez még csak fordítás volt. Két évvel később azonban már eredeti szöveggel is találkozhatunk, ekkor jelent meg ugyanis Keleti Adolf *A mozgósínház, mint a népműveltség eszköze* c. írása²⁵. Valójában egy a mozit népszerűsíteni és népnevelői jelentőségét hangsúlyozni kívánó műről van szó, melyben a szerző röviden áttekinti a mozik keletkezéstörténetét, az utolsó fejezetben pedig egy olyan társaság létesítését szorgalmazza, mely a mozi (vándor-mozi formájában is) népművelési programba helyezését indítványozza²⁶.

Körmendy Ékes Lajos 1915-ben jelentette meg *A mozi* c. írását²⁷. A hét fejezetből álló könyv szerteágazóan tárgyalja a moziipar, a filmgyártás, a hatósági beavatkozások, a közönség és a népnevelés kérdéskörét, ám

24 JÁNOSI, 1986. 246.

25 NEMESKÜRTY, 1961. 146.

26 NEMESKÜRTY, 1961. 148.

27 KÖRMENDY, 1915.

mozitörténeti szempontból talán a legértékesebb része a függelék, mely a magyarországi mozgóképüzemek részletes adatait tartalmazza. Körmenty tudósít a Magyarországon létesített első állandó mozikról is, mint például a brassói, a budapesti, a debreceni vagy a hódmezővásárhelyi mozik.

Az első rendszeres filmtörténészként Lajta Andort tartják számon, aki 1920 és 1949 között jelentette meg a Filmművészeti Évkönyveket. Ezekben alapvetően gyártástörténeti adatokat találni, de mivel a gyártástörténethez szorosan hozzákapcsolódott a forgalmazás és a bemutatás is, a korabeli mozikról is hasznos információkkal szolgálhat.

1920-ban jelent meg Budapesten egy jubileumi kiadvány, mely a mozi születésének 25. évfordulóját ünnepelte²⁸. A huszonöt éves mozi szerkesztői Lányi Viktor, Radó István és Held Albert voltak. A kötet négy tanulmányból tevődik össze, mely közül egyikben Held Albert a „mozgókép-képszínházak” történetét vázolja.

A filmtörténetírás tudománnyá válása Magyar Bálint nevéhez fűződik, aki szakítva a korábbi, kissé anekdotikus megközelítéssel, elsőként vizsgálja a filmalkotásokat intézményi, társadalmi, politikai és kulturális beágyazottságban és immár történeti visszatekintésben²⁹. A magyar némafilm története (1966-67) c. kétkötetes munkájában a teljes némafilmkorszak, az 1896-1931 közötti időszak rekonstruálására vállalkozik. Széles látókörét és mindenre kiterjedő figyelmét az is jelzi, hogy nemcsak a gyártástörténetre, a korszakolásra, az egyes filmekre koncentrál, hanem ugyanúgy figyelembe veszi a korabeli mozikultúra, a filmszaksajtó, a technológia és a filmesek, színészek kérdéskörét is.

Magyar Bálint alapvető monográfiájának köszönhetően a későbbiekben a magyar némafilmtörténeti kutatásokban lehetővé vált a specializáció, mind a tematikát mind a regionalitást illetően. Gaál Éva a korabeli sajtóanyagok alapján a némafilm formanyelvi sajátosságait vizsgálta, míg Jordáky Lajos az erdélyi, azon belül is a kolozsvári némafilmgyártásról írt részletesebben³⁰.

Bár a mozitörténet sokáig nem tudott a filmtörténet önálló ágává válni és teljeskörű monográfia nem született, az utóbbi időben gyarapodtak

28 LÁNYI, 1920.

29 BALOGH, 2003. 9.

30 BALOGH, 2003. 12.

a publikációk e témában, ugyanis a helytörténeti írások az intézménytörténetek vizsgálata során gyakran kitérnek a mozira is. Ez részben köszönhető a Mozitörténeti Alapítvány ösztönzésének is, melynek célja egy olyan országos adatbázis létrehozása, melyben minden mozira vonatkozó adat megyénkénti lebontásban szerepelhet. A budapesti kutatómunka színhelye a Tabán mozi, ahol a budapesti anyag már összeállt, a vidéki azonban még várat magára. A vidéki nagyvárosokban is megkezdődött a kutatás, az elért eredmények főként a helyi sajtóban és a helytörténeti kiadványokban látnak napvilágot. A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa az utóbbi évek vidéki mozitörténeti írásai közül. Aradi Gábor³¹ szorgos levéltári kutatásai révén a Tolna megyei, közülük is a dunaföldvári, a szekszárdi, a tamási és a paksi „mozgók” történetét tárta fel, míg Gál József³² a szombathelyi mozi történetéről jelentetett meg egy összefoglaló művet. Ezen kívül születtek még írások több budapesti mozi történetéről (például a Corvin moziéról), a kolozsvári mozikról a korábban már említett Jordáky Lajos, valamint Kápolnási Zsolt³³ is értekezett, de emellett találunk feldolgozott intézménytörténetet Sopronból³⁴, Hódmezővásárhelyről³⁵, Tapolcáról³⁶, Debrecenről³⁷ vagy éppen Vecsésről³⁸ is.

A MOZIBA JÁRÁS MINT TÁRSADALMI INTÉZMÉNY

A szociológiai kutatások új irányvonala

A szociológiai kutatásokban új irányvonal körvonalazódott az utóbbi évtizedekben, amely a film és a társadalom kapcsolatait kezdte behatóbban vizsgálni. A kiindulópont az, hogy moziba világszerte többen járnak szabadidejükben, mint ahányan olvasnak vagy sportolnak. Ezzel a számmal a rádiózás vetekszik még, de rádiót hallgatni lehet úgy is, hogy az ember nem figyel rá. A moziba járás viszont egyfajta rítus: mivel nem a ház négy fala között zajlik, feszültségkeltő rítussal jár. A filmélmény ezáltal tömegélmény lesz, és mint ilyen korunk egyik legtümögeesebb társadalmi

31 ARADI, 2003a-c.

32 GÁL, 2000.

33 KÁPOLNÁSI, 2002.

34 HÁRS, 2000.

35 FÖLDVÁRI, 2000.

36 KERTÉSZ, 1996.

37 SÍRÓ, 2004.

38 NÉMETH, 2004.

tényeként kell kezelnünk. Ha ez így van, feltétlen meg kell vizsgálni, hogy milyen funkciót tölt be az emberek és a társadalom életében. Ezen vizsgálatok elvégzésére és tudományos értelmezésére a filmszociológia a legalkalmasabb. A hazai filmszociológiában Józsa Péter kutatási irányként a moziba járás térképeinek felvázolását, a filmízlés típusainak megközelítését és a befogadási folyamatok feltárását jelölte ki³⁹. A szociológiai megközelítésmód azért is szükséges, mert a mozi nézőtere társadalmi hely, a film maga társadalmi termék (vagy legalábbis társadalmilag jelentős), a nézők értelmezésmódja, a befogadói folyamatok pedig társadalmilag meghatározottak, és mint ilyenek a szociológia szempontjából relevánsak. Másrésztől Józsa Péter úgy gondolja, hogy az esztétikai javak összessége (napjainkra már főleg a film) az a csatorna, amely a primer családi, iskolai és kortársi csoport hatásrendszere mellett a társadalom értékeit és normáit közvetíti. A film és hatása a család/iskola/kortársi csoport mellett a legfontosabb szocializációs gépezet korunk társadalmában⁴⁰.

Ha a moziba járást mint szociológiai aspektusból megközelíthető kérdést vizsgáljuk, a legfontosabb kérdés, hogy mi ennek a tömegszórakoztatási formának a társadalmi funkciója. Mit nyer a társadalom azzal, hogy moziba jár, illetve miért mennek az emberek moziba és nem pedig valamilyen más szórakoztató társadalmi intézménybe? Mi a mozi társadalmi vonzereje, előnyei, funkciója⁴¹? A néprajzi vizsgálatokban is feltehetjük ugyanezeket a kérdéseket: a mozizás vidéken is népszerű, fokozatosan a szokásrend részévé válik, ebből kifolyólag korábbi strukturális elemeket is funkciókat olvaszt magában, némelyeket kiszorít és természetesen újakat is teremt. Ezen folyamatok vizsgálata során óhatatlanul akkulturációs viszonyok rajzolódnak ki a kutató szeme előtt, ebből pedig alapvető társadalmi és kulturális változásokra derülhet fény.

A moziba járás és a filmszórakoztatás általános szociológiai vizsgálata még hiányos. Leginkább a befogadói folyamatok és a filmipar dolgozóinak helyzete került a külföldi kutatás⁴² középpontjába, a film közönségének és társadalmi kontextusának vizsgálata pedig háttérbe szorult.

---

39 JÓZSA, 1990.

40 JÓZSA, 1990.

41 JARVIE, 1970. 97.

42 Ld. MAYER, 1945., 1948.; MANVELL, 1946., 1955.

A társasesemény-jelleg alakulása

A mozizás társasesemény- jellege éveken át alakult ki. Kezdetben a filmek vásári látványosságok voltak, a közönség esetleges volt: nagyon rövid ideig vonzotta őket a látvány, így a műsor gyakori váltogatásával lehetett csak őket többször becsalogatni, illetve ha a közönség érdeklődése lankadt célszerű volt a vándormozisnak gyorsan továbbállni. A nagyjátékfilm megszületése, a heti vagy háromnaponkénti műsorcsere és a „hétvége”-mentalitás kialakulása, az ötnapos munkahetek megjelenése szorosan összefügg egymással és természetesen hatást gyakorolt a filmipar és a mozihálózat fejlődésére. A külföldi kutatások, elsősorban Jarvie⁴³ munkája rávilágított a moziba járás mint társadalmi esemény strukturális átalakulására. Az Egyesült Államokban elterjedt társadalmi szokás volt a heti egyszeri moziba járás. A nagyarányú stúdiótermelés ehhez igazodott: sok filmet kellett gyártani, hogy egy adott évben ötvenkétszer biztosan legyen műsorcsere. A változás (a moziba látogatás funkciójának változása) akkor következett be, amikor az emberek már választhattak, hogy szombat este moziba mennek, vagy inkább tévéznek. Ez a változás – a televízió megjelenése – radikálisan átszervezte a filmipart, mert már nem lehetett a moziba járás társadalmi eseményére támaszkodni, konkrét filmek kellett, amik a nézőket a moziba vonzzák. Ezen kutatás megemlékezésével csupán azt szerettem volna példázni, hogy a mozi vizsgálata alkalmas bizonyos társadalmi folyamatok feltárására. Nyilvánvaló, hogy a nyugati országok története és társadalomtörténete nem egyezik Magyarországéval, így az előbbi modell nem feleltethető meg a hazai helyzettel.

A mozi mint a tömegszórakozás része

Nem a mozit tekinthetjük az első tömegművészetnek, de mindenképpen elsőséget élvez abból a szempontból, hogy ez az első olyan tömegkommunikációs eszköz, amely létrehozta saját szórakoztatóiparát⁴⁴. Jarvie a mozi szociológiájáról írt monográfiájában leírja azt a folyamatot, amely a mozi születésétől napjainkig figyelhető meg. A vizsgálat fő kérdése, hogy milyen funkciókat tölt be a mozi, ezt a funkciót korábban mi látta el, és az újonnan megjelenő elemekre (mint pl. a televízió) milyen válaszreakciók érvényesek.

---

43 JARVIE, 1970.

44 JARVIE, 1970. 100.

A XIX. század legvégén, a mozi születésének idején a színház és az opera volt a szórakozás és művelődés egyik színtere (természetesen elsősorban a városi közegben)⁴⁵. Magas árakkal és exkluzív jellegükkel azonban a szegényebb nagyvárosi réteg számára elérhetetlennek tűntek, éppen ezért nem tekinthetjük őket tömegszórakozási formáknak. Ebben az időben Amerikában a tömegművészetet a music hall-ok vagy varieték jelentették. Az első világháború után, amikor a mozi intézményrendszere már jól kiépült, a varieték teljesen megszűntek. A mozi ugyanis sokkal jobban el tudta látni azt a funkciót, amit korábban a varieték tölthettek be. A színház és az opera ugyanakkor megmaradt ugyanolyan népszerűnek, hiszen közönsége eltért a moziba látogatók közönségétől, továbbra is megmaradt a nagypolgárság szórakozó intézményeként. A mozi közönségének elvonnásával csak a televízió megjelenése fenyegetett. De a TV mégsem tudta kiszorítani a mozit a tömegszórakozási formák eszköztárából, ugyanis a két jelenség szociológiai szempontból két ellentétes irányba hat. Míg a televízió behatol az otthonokba, addig a mozi kicsalogatja az embereket házaikból. „A két intézmény nem helyettesítheti egymást, és pedig társadalmilag nem⁴⁶.” A mozi helyhez kötött társadalmi esemény, és mint ilyen feszültségkeltő rítusokkal jár együtt. Ugyanez az otthon nézhető televízióról nem mondható el, nem is tudja reprodukálni a mozi társasesemény jellegét. A TV megjelenésével a mozi rövid ideig válságba jutott, hiszen már otthon is nézhetek az emberek filmeket, de rövid időn belül funkciója visszaállt. A televíziós filmkínálat hatására a moziba járáskor már nemcsak a társasesemény jelleg dominált, hanem az adott film is befolyásolta a nézői választást. Az emberek már nemcsak azért mentek moziba, hogy szórakozzanak, hanem hogy egy adott filmet megnézzenek, intellektuális igényüket is kielégítsék.

A TV elterjedése előtt mindenki járt moziba, kivéve a nagyon időseket és a nagyon fiatalokat. Azért mentek moziba rádiózás vagy olvasás helyett, mert ez olyan társadalmi tevékenységet jelentett, amely különbözött az otthoni szabadidős elfoglaltságoktól. A mozi is egy társadalmi színtér volt, presztizs értékkel bírt. Amikor az 1950-es években betört a televízió radikális változás mutatkozott meg a moziba járó közönség összetételében és méretében. Jellemző, hogy a mozi közönsége megfiatalodott. Családok

45 A kutatás egyébként is az Egyesült Államok movizási szokásait vizsgálja.

46 JARVIE, 1978. 268.

és felnőttek is járnak ugyan moziba, de már nem heti rendszerességgel, hanem alkalmanként, és általában konkrét filmekre ülnek be.

JARVIE ezen elemzése az Egyesült Államokbeli helyzetet és tendenciákat vázolta. Magyarországon, és főleg a falusi környezetben a filmválasztás szerepe kevésbé volt releváns, mint maga a moziba járás rítusa. A falusi mozik műsorpolitikája és a vetítések száma korlátozta az emberek szabad filmválasztását. Városon, ahol több mozi (más-más műsorstruktúrával) működött előkerülhetett ez a szempont is, de lényegében a moziba járás mint társadalmi intézmény és nem pedig a film nézése volt a meghatározó. Ilyenformán a mozi elsősorban szórakozási forma, a falusi közegben pedig gyakran újabb társadalmi szintérré válik.

A HAZAI MOZIHÁLÓZAT KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE A NÉMAFILM KORSZAKÁBAN

A legelső magyarországi vetítést a Miskolcon megjelenő Mozi c. lap tanúsága szerint a Váci utcában tartották. Ugyanerről a vetítésről Held Albert is megemlékezik az első pesti mozielőadásokról szóló tanulmányában. A vetítés során Kohn Emil ügynök a Váci utca egyik házának ablakából reklámfilmeket vetített a szemközti házra szögezett lepedőre, ami vetítővászonként funkcionált⁴⁷. Ugyanakkor az említett Mozi c. lapból az is kiderül, hogy a vetítésnek a rendőrség vetett véget azzal a kifogással, hogy a báméskodó tömeg akadályozza az utcai forgalmat⁴⁸. A következő vetítésre, amit a filmtörténet az első magyar mozivetítésként tart számon (lévén, hogy zárt helyen, belépődíj ellenében került megrendezésre) a Somossy-mulatóban (ami ma a Fővárosi Operettszínház) került sor⁴⁹. A korabeli mozgóképhez való viszonyt jól mutatja, hogy a látványosság mindössze egy hétig szerepelt műsoron. A közönség ugyanis ekkor még olyan import, rövid, egybeállítós jeleneteket láthatott, aminek célja a mozgás rögzítése volt csupán, művészi szándékról ekkor még nem beszélhetünk. A vetített kisfilmek így hamar elvesztették újdonságértéküket, hiszen elég volt egyszer látni őket. Hozzá kell tenni, hogy a korabeli vetítógépek felvevőgépek is voltak egyben, így a vállalkozók nemcsak vetíteni, de felvenni is tudtak. A Royal kávéházi vetítéseken, mely szintén ebben az időben zaj-

47 NEMESKÜRTY, 1961. 266.

48 MAGYAR, 2003. 28.

49 MAGYAR, 2003. 29.

lott, a Lumière testvérek filmjei kerültek bemutatásra, ugyanakkor a mileniumi ünnepekről, díszfelvonulásokról, budapesti nevezetességekről készült filmekből sem volt hiány. A kávéházi vetítések mellett a mutatónyostelegekre is beköltözött a legújabb szenzáció, a Konstantinápoly Budapesten és az Ósbudavára is ezzel szórakoztatta „az igénytelenebb ízlésű tömegeket” és az „álmélnkodni kívánó falusiakat”⁵⁰.

A nagyvárosi kávéházakban megrendezett vetítéseken túl a filmek eljutottak vidékre is. A vándormozisok körülbelül 2-3 napi filmanyaggal felszerelve jártak faluról falura. Ennek valójában az volt az oka, hogy ebben az időben még nem alakult ki a filmkölcsonzés intézménye. A vállalkozók megvették a kópiákat és lényegében addig használták őket, amíg tönkre nem mentek. Ennek köszönhető, hogy a magyar némafilmek 90%-a megsemmisült és további 5%-uk csak töredékesen maradt fenn. Ráadásul mivel meghatározott mennyiségű film állt a rendelkezésükre, a repertoár nem volt túlságosan változatos, így a közönség hamar ráunt a filmekre, a vándormozis pedig kénytelen volt továbbállni, és újabb vidékre vándorolni. Több vándormozisról is maradtak fenn adatok, név szerint ismerjük például Kepes Nándort vagy Telpi Nándornét, illetőleg Lifka Károlynét is, aki inkább a déli megyéket járva „a monarchia legelső mozgófénykép vállalata”-ként emlegetve magát⁵¹. A Lifka név nem volt ismeretlen a vándormozisok körében, hiszen Lifka Sándor volt az első magyar vándormozis, aki az ország legnagyobb utazó mozijával büszkélkedhetett⁵². Így a vándormozisok körében is kimutathatóak ugyanolyan „dinasztiák”, mint amelyeneket a mutatónyosok közt találhatunk.

Az 1900-as évek legelején alakultak az első állandó mozik, vagyis az olyan intézmények, melyek csakis filmvetítésre szakosodtak, állandó jelleggel folyt bennük vetítés (nemcsak időszakosan), valamint önálló épületet kaptak. Magyarországon 1905-ig öt városban épült önálló mozi, a legelső Brassóban 1901-ben, majd Budapesten 1903-ban, 1905-ben pedig Debrecenben, Székesfehérvárott és Hódmezővásárhelyt⁵³. A következő évben megnyílt Kolozsváron is az első filmszínház, az Apolló⁵⁴. A kolozsvári vetítések „későbbi” elterjedése annak volt köszönhető, hogy 1905-ig

50 MAGYAR, 2003. 31.

51 MAGYAR, 2003. 39.

52 KÁPOLNÁSI, 2002. 9.

53 NEMESKÜRTY, 1961. 150-151.

54 KÁPOLNÁSI, 2002. 8.

a villamos áram bevezetése késlekedett. Tordára, Dézsre és Hunyadra is előbb vezették be az áramot, mint Kolozsvárra⁵⁵.

A kolozsvári filmes életre érdemesebb egy kicsit jobban kitérni, mivel Budapest mellett Kolozsvár volt a magyar filmgyártás fellegvára, ugyanis ez volt a másik olyan város, amely önálló stúdióval rendelkezett és már játékfilmeket is gyártott. A kolozsvári filmgyártás fellendülése Janovics Jenő színházigazgató érdeme, aki saját színészeivel főként a színházában is sikeres darabokat forgatta filmre a nyári szünetben. Janovics témaválasztása főként a népszerű irodalmi alkotásokra terjedt ki és előszeretettel forgatott külső helyszíneken, beemelve az erdélyi tájat a film világába. A francia Pathé vállalat segítségével 1913-ban leforgatta a Sárga csikót.

Az állandó mozik megjelenését, valamint a játékfilm megjelenését és térhódítását több gyártástörténeti tényező is elősegítette. Először is a korábbi tizenöt méteres tekereshossz háromszázra növekedett (ez levetítve körülbelül tíz perc). Így a kezdeti rövid, attrakcióknak szánt ún. „actualité”-k (melyek idáig a műsor gerincét képezték) a műsorszám elejére kerültek, átadva a teret a hosszabb produkcióknak. A háromszáz méternyi hossz már elegendő volt egy rövid történet kifejtéséhez, nem beszélve arról, hogy egy-egy film több tekercsből is állhatott. Magyar Bálintnak köszönhetően, akinek személyes élményei vannak erről a korai korszakról, azt is tudhatjuk, hogy hogyan zajlott egy ilyen többtekerces film mozivetítése 1913-ban. „A látott filmdráma több felvonásból állt. A nézőtér időnként kivilágosodott. Érdeklődtem: vége van-e már? Még nem volt vége, a felvilágosításba később némi türelmetlenség vegyült. Csak jóval később tudtam meg persze, hogy ekkor, valamint sokáig utána is, egyetlen gép vetített a mozikban, és amikor tízpercenként véget ért egy tekercs, a befűzés közben kivilágosodott a nézőtér. A kis kényzerszünetet még meg is ideologizálták: tízpercnyi „szemrontó remegés” után a szemnek szüksége van egypercnyi pihenőre. Ami persze éppúgy nem igaz, mint az orvosi ismeretterjesztésnek a környezetromlást illető, számtalan más riadója. Apámék szemorvos barátja cinikusan dicsérte a mozit: mennyi pácienszt szállít neki⁵⁶.” Ez a történet nyilvánvalóan nemcsak a budapesti mozikra, hanem valamennyi az országban működő mozira érvényes. Ugyanígy általános érvényűnek mondható a mozik jellegzetes szagára és atmoszférájára tett

55 KÁPOLNÁSI, 2002. 8.

56 MAGYAR, 2003. 65.

megjegyzés: a mozi jellegzetes szagát a kézi tömlővel befecskendezett szagosszappan-szagú perolin adta, illetve gyakoriak voltak a közbekülváltások vetítés alatt, kiváltképp ha a film elszakadt⁵⁷.

Az állandó mozik terjedését a korábban már említett filmkölcsonzói rendszer kialakulása is segítette. Ennek köszönhetően kialakultak az első-, másod-, harmadhetes mozik: a bemutatás joga az elsőhetes mozié volt, mely mint a neve is mutatja egy hétig vetítette a legújabb filmeket. Ezután a másodhetes mozi kezdte őket játszani, majd fokozatosan eljutottak a külvárosi, illetve a falusi mozikba is. Ez a rendszer (az időkorlátokat leszámítva) a bemutató és utánjátszó mozi szétválasztásával ma is működik. Ugyancsak a forgalmazás során alakult ki a ma is érvényes filmhét, mely csütörtöktől következő hét szerdáig tart.

A mozi népszerűségét a kor statisztikai adatai rendkívül szemléletesen mutatják: míg 1904-ben Budapesten 7, addig 1918-ban már 121 mozi működött⁵⁸, vidéken pedig 215⁵⁹. 1925-re 449 mozi működött országszerte, ebből 319 vidéken. Ez az arány jól mutatja, hogy vidéken, a paraszti társadalom körében is volt igény és kereslet a XX. század nagy technikai újdonságára, és hamar beépült a szórakozási formák rendszerébe. A mozilátogatók száma átlagosan évi 20 – 30 millió volt, amely körülbelül 2-3 mozilátogatást tett ki fejenként a korszakban. Bár a statisztikai adatok nagyon szemléletesek, meg kell említeni, hogy a statisztikai évkönyvek csupán az 1926/27. évi összeírásban szólnak először a mozgóképüzemekről. Nemcsak a mozik számát és megyéenkénti eloszlásukat lehet kiolvasni az adatokból, az összeírók az engedélyeket, az alkalmazottakat, a tartott előadások és a bemutatott filmek számát és hosszát is rögzítették. A mozikról szóló statisztikák körülbelül ötéves periódusokban követik egymást, az 1934/35. évi összeírás tesz róluk említést ismét. Változást jelent a korábbi adatfelvételhez képest, hogy ebben az összeírásban már az 1914 előtt nyílt mozgóképüzemekről is tudósítást kaphatunk, illetve a hangosfilm elterjedésével a hangosfilmet játszó mozik adatai is helyet kapnak.

A mozik szerepéről a korai korszakban elég kevés adat áll a ren-

57 MAGYAR, 2003. 69.

58 Közülük 6 ma is működik, igaz a nevük megváltozott. Ezek a következők: Tabán, Bem, Szinbád, Hunnia, Európa, Uránia

59 ADORJÁN, 1963. 164.

delkezésre. A Tolna megyei Bölcskéről, ahol az 1920-as években nyílt meg az első állandó mozi, fennmaradt egy engedélykérelem, melyben a kérvényező a moziüzemeltetést a következőképp indokolja: „...már pedig a 4600 lakosú intelligens község szórakoztatásáról – különösen a téli időkből – gondoskodni kellene, már csak azért is, hogy a fiatalságot is a még faluhelyen nagyon szokásos szombat és vasárnapi kocsmázástól előadások tartásával elvonja⁶⁰.” Egyfelől tehát a mozinak voltak támogatói és mint ebből a levélből is kiderül elsősorban a fiatalság hasznos időtöltésének elősegítését is jelentette. Másfelől viszont bizonyos rosszallásokról is tudunk. Mivel a mozi elsősorban a fiatalság találkozásának egy újabb színtere lett, ahol ráadásul a fiatalok a sötétben, az idősebb generáció kontrollja nélkül (vagy csekély mértékű kontrollal) találkoztak, hagyott maga után némi kivetnivalót elsősorban a vallásos legény- és leánynevelő társulatok körében. Ezek a társulatok vagy tiltották is a moziba járást vagy pedig saját mozigép beszerzésén gondolkodtak, amit majd nevelő szándékuk eszközeként is használhatnak. Meg kell jegyezni, hogy a vallásos társulatok és rendezések nemcsak e módon kapcsolódnak a mozihoz. 1920-ban kerül sor a „mozi-revízióra”, mely során rendeletet hoznak a moziengedélyek felülvizsgálatára. A kormány egyes rászoruló rétegeken próbál ilyen módon segíteni, ezért olyan szervezetek kapnak moziüzemeltetési jogot, mint az Irgalmas Rend vagy a Hadirokkantak, Hadiözvegyek és Hadiárva Nemzeti Szövetsége. A már említett Bölcskén például a „Miasszonyunk”-ról elnevezett női rend bölcskei zárdája is engedélyért folyamodott, ám végül ezt nem kapták meg⁶¹. Több adat van hadirokkantak mozinyitására, Tolna megyében például Dunaföldváron kapott engedélyt Szentesi Béla hadirokkant⁶², míg Pakson dunaföldvári járás főszolgabírója beszélte le a megyei tisztviselőket az engedély hadirokkantnak való kiadásáról⁶³. Ebből a pár példából is látható, hogy a mozitörténeti kutatások érdekes eredményeket hozhatnak még a néprajz számára.

---

60 ARADI, 2003/b 1.

61 ARADI, 2003/b 1.

62 ARADI, 2003/a 1.

63 ARADI, 2003/c 1.

BEFEJEZÉS

A szabadidő megjelenésének és elterjedésének vizsgálata a paraszti társadalomban elkerülte a néprajzkutatók figyelmét. Általános az a néprajzi felfogás, hogy a szabadidő vizsgálatának nincs helye, mert a munka folyamatosan jelen van az élet minden színterén. Leisure time-ről így nem beszélhetünk, hiszen a falusi szabadidő eltöltési formák fő jellegzetességeit a társas-jelleg és a kötelező érvény adja. A XX. században bekövetkezett életmódbeli változásokkal, a város – vidék kapcsolat szorosabbá válásával, a fokozódó urbanizációs és polgárosodó tendenciákkal egyetemben a hagyományos társadalmakban is megjelentek a tömegkultúra termékei és rövid időn belül nagy népszerűsége tettek szert. Érdemes tehát elterjedésük mikéntjét, funkciójukat vizsgálni mind néprajzi, mind szociológiai aspektusból és árnyaltabb képet festeni a néprajzban eddig talán kicsit elhanyagolt tömegkulturális jelenségekről.

BIBLIOGRÁFIA

ADORJÁN József (szerk.)

1963 Filmművészeti és filmforgalmazási alapismeretek. Budapest

ARADI Gábor

2003/a A dunaföldvári Apolló Mozgó

Megyei Napló (V/7)

2003/b Községi mozik a két világháború között I.

Megyei Napló (V/5)

2003/c Történelmi szilánkok a levéltárból. A paksi Erzsébet Mozgó

Megyei Napló (V/4)

ARGYLE, Michael

1996 The Social Psychology of Leisure

London: Penguin Books

BALOGH István

1973 A parasztság művelődése a két világháború között

Budapest: Akadémiai

BURKE, Robert

1971 Work and Play

Ethnics (LXXXII): 33-47.

DUMAZEDIER, Joffre

1967 Towards a Society of Leisure

New York: Free Press

ELIAS, Norbert

1986 Quest for excitement: sport and leisure in the civilizing process

Oxford, New York: Blackwell

ELIAS, Norbet - DUNNING, Eric

1989 Les loisir dans le spectre du temps libre

In: Elias-Dunning (szerk.): Sport et civilisation, la violence maîtrisée:

123-171. Paris: Fayard

FALUSSY Béla (szerk.)

- 1974 Szabadidő és művelődés. Tanulmányok a magyar szabadidő-kutatások témaköréből
Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat
- 1976 A szabadidő szociológiája. Tanulmányok
Budapest: Gondolat

FALUSSY Béla

- 1982 Az idő társadalmi elosztása
Műhely (XIV: 15). Tömegkommunikációs Kutatóközpont
- 1995 Társadalmi idő - szabadidő. In: Tibori Tímea (szerk.): A szabadidő új problémája a mai társadalmakban
Budapest: Magyar Szabadidő Társaság
- 2004 Az időfelhasználás metszetei
Budapest: Új Mandátum

FÖLDVÁRI László

- 2000 A film hódító útja Hódmezővásárhelyen
Filmspirál 24 (IV/3): 95-116.

FUKÁSZ György

- 1974 Szabad idő vagy szabadidő?
Valóság (11): 79-87.
- 1976 A szabad szombatok bevezetésének hatása a magyar munkások szabadidő-szokásainak, hétfégi tevékenységeinek alakulására
In: Falussy Béla (szerk.): A szabadidő szociológiája: 292-332.
Budapest: Gondolat
- 1988 Szabadidő és kultúra. Budapest: Kossuth

FÜRTÖS László

- 1995 A szabadidő szerkezetváltozásának longitudinális vizsgálata
Budapest: MTA Szociológiai Intézet

GÁL József

- 2000 Az Apollótól a Savariáig: Szombathelyi mozitörténet
Szombathely: Savaria Kft.

GRANASZTÓI Péter

- 1995 Szórakozási szokások a Városligetben
Ethnographia (106:2): 973-952.
- 1996 Tömegszórakozás a Városligetben – a Vurstli
Budapest: K. n.
- 2000 Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a
XIX. században és a XX. század első felében. In.: Fejős Zoltán (főszerk.):
A megfoghatatlan idő. Tanulmányok: 103-118.
Budapest: Néprajzi Múzeum

HABERMAS, Jürgen

- 1971 A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása
Budapest: Gondolat

HÁRS József

- 2000 Az oroszán elfordítja a fejét...: Soproni filmtörténet, 1896-1948.
Sopron: Edutech

HASSARD, John

- 1990 The Sociology of Time
Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: MacMillan

HOLLANDER, Paul

- 1966 The Uses of Leisure
Survey (LX): 40-50.

HORNE, John – JARY, David – TOMLINSON, Alan (eds.)

- 1987 Sport, Leisure and Social Relations
London, New York: Routledge & Kegan Paul

JÁNOSI György

- 1986 A szórakozás történelmi funkcióváltozásai
Budapest: Magvető

JARVIE, Grant – MAGUIRE, Joseph

- 1994 Sport and Leisure in Social Thought
London, New York: Routledge

JARVIE, Ian Charles

- 1970   Towards a Sociology of the Cinema. A Comparative Essay on the
Structure and Functioning of a Major Entertainment Industry
London: Routledge & Kegan Paul

JOHANNIS, Theodore B, Jr. – BULL, Neil C. (eds.)

- 1971   Sociology of Leisure
Beverly Hills, London: Sage Publications

JÓZSA Péter

- 1990   A film és közönsége. In: S. Nagy (szerk.): Művészetszociológiai
szöveggyűjtemény I. Budapest: Tankönyvkiadó

KALCSÚ Éva

- 1998   A budapesti mozikra vonatkozó történeti adatok.
Budapest: Mozgóképek és Befogadás Alapítvány

KÁPOLNÁSI Zsolt

- 2002   A kolozsvári mozihálózat kiépülése a századfordulón (1896-1918)
Filmtett (24): 6-14.

KELETI Adolf

- 1913   A mozgó-színház mint a műveltség eszköze
Budapest: Pallas Nyomda

KELLY, John Robert

- 1996   Leisure. Boston, London: Allyn and Bacon

KENÉZ Gyözőné

- 1976   A falusi szabadidő kérdései. In: Falussy Béla (szerk.): A szabadidő
szociológiája: 364-388. Budapest: Gondolat

KERTÉSZ Károlyné Bárány Délibáb

- 1996   Mozi Tapolcán
Tapolca: Tapolcai Városszépítő Egyesület

KÓNYA Péter

- 2002 Az eperjesi polgárság szabadidőtöltése és üdülési lehetőségei a századfordulón. In: Tóth G. Péter (szerk.): *Struktúra és városkép: A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában: 463-476.* Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum

KÖRMENDY Ékes Lajos

- 1915 A mozi. Budapest: Singer: Wolfner

LAJTA Andor

- 1959 A budapesti filmszínházak története 1896-1959. Budapest: kézirat

LÁNYI Viktor (szerk. et al.)

- 1920 A 25 éves mozi: a magyar kinematográfia negyedszázados története
Budapest: [S. n.]

LARRABEE, Eric – MEYERSOHN, Rolf (eds.)

- 1958 *Mass Leisure.* Glencoe, Illinois: The Free Press

MACCANN, R. D.

- 1964 *Film and Society.* New York

MAGYAR Bálint

- 2003 *A magyar némafilm története. Némafilmgyártás (1896-1931)*
Budapest: Palatinus

MANVELL, A. R.

- 1946 *A Survey of the Cinema and its Public.* London
1955 *The Film and the Public.* Harmondsworth

MARGETSON, Stella

- 1969 *Leisure and Pleasure in the Nineteenth Century.* [S.l.]: [S.n.]

MAYER, J. P.

- 1945 *Sociology of Film Studies and Documents.* London
1948 *British Cinemas and their Audiences.* London

MEYERSOHN, Rolph

1973 International Selective Bibliography on Leisure
Prague: European Centre of Leisure and Education

NAGY Csaba

1998 A hely szelleme - Mozitörténet és helytörténet.
Új Pedagógiai Szemle (48/2): 133-134.

NEMESKÜRTY István

1961 A mozgóképtől a filmművészetig. A magyar filmesztétika története
(1907- 1930)
Budapest: Magvető

NÉMETH Ágnes

2004 A „MOZGÓ” Vecsésen anno 1911-1938.
<http://www.filmkultura.hu/articles/essays/vecses2.hu.html>

PARKER, Stanley Robert

1976 The Sociology of Leisure
London: George Allen and Unwin Ltd.

RIESMAN, David

1983 A magányos tömeg
Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

ROJEK, Chris

1995 Decentring Leisure. Rethinking Leisure Theory
London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications

RUBIN, Joshua – FLOWERS, Nancy M. – GROSS, Daniel M.

1986 The Adaptive Dimension of Leisure
American Ethnologist (13:3): 524-536.

SEABROOK, Jeremy

1989 The Leisure Society
Oxford, New York: Blackwell

SÍRÓ Judit

- 2005 Az Apolló mozgótól az Apolló Art Moziig. Egy debreceni moziról
<http://www.filmkultura.hu/2004/articles/essays/apollo.hu.html>

SOMLAI Péter

- 1975 A „dologtalan osztály” – avagy egy modern téma születése
In: Veblen: A dologtalan osztály elmélete: 7-29.
Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

SZALAI Sándor (ed.)

- 1972 The Use of Time. Daily Activities of Urban and Suburban populations
in Twelve Countries. Paris: Mouton

SZÁNTÓ Miklós

- 1976 Szabadidő és életmód
In.: Falussy Béla (szerk.): A szabadidő szociológiája: 281-292.
Budapest: Gondolat

SZÉPE György

- 1972 A vidéki városok szellemi urbanizációjáról – Kecskemét példáján
Valóság (3): 30-38.

TÁRNOK János

- 1973 A városi filmszínházak közönsége 1972-ben
Budapest: Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum

THOMA László

- 1987 A szabadidő marxi elmélete
Budapest: Kossuth

TIBORI Tímea (szerk.)

- 1995 A szabadidő új problémája a mai társadalmakban
Budapest: Magyar Szabadidő Társaság

- TIBORI Tímea
2002 A szabadidő szociológiája
Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola
- TÓTH Benedek
1973 Várasiasodás falvainkban
Budapest: Kossuth
- VARGA Gábor
1997 Hogyan szórakoztak a jázsági fiatalok a két világháború között
Redemptio (4:6): 8-9.
- VARGA Gyula
1966 A parasztság fogyasztásának és életkörülményeinek változásáról
Társadalmi Szemle (6): 96-105.
- VEBLEN, Thorstein
1975 A dologtalan osztály elmélete: Válogatás Thorstein Veblen műveiből.
Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- VITÁNYI Iván
1977 A szabadidő - tevékenységek megoszlása és szerkezete
In.: Falussy Béla (szerk.): A szabadidő szociológiája: 131-171.
Budapest: Gondolat
- WEBER, Max
1982 Aszkézis és kapitalista szellem
In:Uő.: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme: 230-290.
Budapest
- ZBOROVSKIJ, Harold Jefimovics
1975 A szabadidő mint szociológiai kategória
In: Falussy Béla (szerk.): A szabadidő szociológiája: 17-50.
Budapest: Gondolat